

31/1/2012

ONDERZOEKSEMINAIR
III

IN WEZEN WINST

Een onderzoek naar de inkomsten en uitgaven van twee weeshuizen
in Nijmegen | Hans Pick 3545415

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Historisch Kader.....	4
Onderzoeksopzet	7
Financiën	8
Conclusie.....	12
Aanbevelingen voor nader onderzoek.....	13
Kanttekeningen bij het onderzoek	13
Bronnen	14
Bijlage 1 tabellen & grafieken van inkomsten	15
Bijlage 2 tabellen & grafieken van uitgaven	16

Inleiding

Het Nijmeegse weeshuis is ontstaan uit twee verschillende weeshuizen; Het Borger Kinderen Weeshuis en het Arme kinderen Weeshuis. De twee weeshuizen delen een gemeenschappelijke achtergrond die exemplarisch is voor de manier van denken over opvang van wezen door de geschiedenis heen. De veranderende attitude van de Nederlander in het algemeen, en Nijmegen in het bijzonder, wordt mooi weergegeven in de ontwikkeling van beide weeshuizen. De beide weeshuizen geven een beeld van zorg voor minder bedeelden en de voorzorgsmaatregelen die mensen troffen om te voorkomen dat ze onbemiddeld achter bleven.

Eén van de verrassende aspecten van deze weeshuizen is de manier waarop zij gefinancierd werden. Door onze eenentwintigste-eeuwse bril zien wij charitas als een onderneming waar altijd geld bij moet, een onderneming die continu zijn hand op moet houden bij de overheid of bij de gulle gever om rond te komen. Dat charitatieve instanties bestaan komt in onze ogen vooral voort uit een gevoel van naastenliefde, een sociale verantwoordelijkheid. De oorsprong van beide weeshuizen in Nijmegen maar ook van weeshuizen in de rest in Nederland is vaak heel anders. Daarmee samenhangend wisten zij op een heel andere wijze hun werkzaamheden te financieren dan dat wij zouden verwachten. Weeshuizen maakten winst.

De rentmeesters van het oudste van beide weeshuizen, het Borger Kinderen Weeshuis, wisten het weeshuis zichzelf te laten bedruipen. Hiermee lijken ze dus niet zozeer een liefdadigheidsinstelling te leiden, maar een instelling die wij een onderneming zouden noemen. Sterker nog, volgens de literatuur genereert het Borger Kinderen Weeshuis zoveel inkomsten dat het zelf geld over had voor liefdadigheid, de oprichting van een ander weeshuis; het Arme Kinderen Weeshuis.

In dit onderzoeksverslag zal ik laten zien wat de financiële verhoudingen waren tussen beide weeshuizen ten tijde van de oprichting van het Arme Kinderen Weeshuis in 1638. Op basis van bronnenmateriaal wil ik onderzoeken wat de inkomsten en uitgaven van het Borger kinderen weeshuis waren en hoe de rentmeesters hier mee om gingen. Deze inkomsten en uitgaven wil ik dan vergelijken met de inkomsten en uitgaven van het gelieerde Arme Kinderen weeshuis. Op basis hiervan wil ik het verschil in beleid en functioneren tussen de onderneming Borger kinderen Weeshuis (BKW), en liefdadigheidsinstelling Arme kinderen Weeshuis (AKW) aantonen.

Historisch Kader

Nijmegen in zijn omgeving

Nijmegen is in de zeventiende eeuw een stad van vergane glorie. De hoogtijdagen van de Carolingische Paltz zijn lang vervlogen en slechts de ruïnes op het Valkhof herinneren aan een groots verleden. De economische opleving van de vijftiende en vroege zestiende eeuw ten tijde van de oprichting van het BKW (Borger Kinderen Weeshuis) is ook ruimschoots voorbij. Nijmegen is letterlijk en figuurlijk gereduceerd van een bloeiende Hanze stad tot een arme garnizoensstad aan de rand van de staat der zeven verenigde provinciën. Hoe heeft het zo ver kunnen komen?

In de vijftiende en zestiende eeuw was Nijmegen ideaal gesitueerd aan de grens van de Habsburgse Nederlanden en rest van het Heilige Roomse rijk, met de belangrijkste transport corridors van de tijd, de Rijn en de Maas, onder handbereik. De vele belasting- en tolvrijstellingen zorgden voor een bloeiende overslaghandel in wijn, erts en hout die tot ver in Duitsland en Noord-Frankrijk reikte. Nijmegen is dan een welvarende middelgrote stad van ongeveer 10000 inwoners, met een sterk regionaal verzorgende functie.¹

Deze periode van bloei werd vrij abrupt beëindigd door de gebeurtenissen vanaf 1566. Waar in veel van de Nederlandse steden de Beeldenstorm losbarstte en de katholieken werden verjaagd, gebeurde in Nijmegen het omgekeerde. De grotendeels katholieke bevolking van Nijmegen knuppelde de protestanten de stad uit, in wat sindsdien het 'knotsenfeest' heet.² Hiermee nestelde Nijmegen zich in de moederschoot van het Habsburgse rijk. De strategische ligging die Nijmegen had als grensplaats en als belangrijkste steunpunt in het gebied waar veel van de oorlogshandelingen plaatsvonden, de oostelijke zandgronden van Nederland, zorgde voor een continue staat van beleg. De Oost-Brabantse, Noord-Limburgse en Gelderse gebieden rondom Nijmegen wisselde regelmatig van hand. Gevolg hiervan was complete stagnatie van de handel. De riviervaart werd stil gelegd en Nijmegen werd omgevormd tot een Garnizoensstad. Wanneer Maurits in 1591 Nijmegen veroverd op de Spanjaarden is het een berooide stad. Tijdens de reductie van Nijmegen die volgt, op wat door het gros van de bevolking wordt ervaren als bezetting, wordt geprobeerd alle katholieke invloed met wortel en tak uit te roeien. Gevolg is dat alle charitatieve instellingen die zwaar leunden op de katholieke kerken, gilden en verenigingen onder het protestante stadsbestuur kwamen.

In het begin van de zeventiende eeuw weet Nijmegen zich dankzij de relatieve rust enigszins te herstellen. Tijdens het twaalfjarige bestand komt de handel weer op gang en kan Nijmegen meeliften op de economische ontwikkelingen van Holland. De relatieve rust brengt ook een keerzijde; het Garnizoen dat een belangrijke bron van inkomsten was voor de Nijmeegse middenstand wordt sterk terug gebracht waardoor een groot deel van het herstel teniet wordt gedaan.

Wanneer in 1621 de krijgshandelingen worden hervat, ontkomt ook Nijmegen hier wederom niet aan. Vanaf de jaren dertig van de zeventiende eeuw ligt Nijmegen weer in de frontlinie met alle gevolgen van dien. In 1632 houden de Spaanse troepen huis in de streek tijdens de Maasveldtocht en staan in 1635 zelfs weer aan de poorten van de stad³. In deze periode lijdt de stad en haar omgeving ernstig onder vele misoogsten en rijzen de prijzen de pan uit. Tot overmaat van ramp wordt Nijmegen in de jaren 1635 en 1636 getroffen door een pestepidemie waarbij 6009 inwoners, voornamelijk soldaten, sterven⁴. Nijmegen is op dat

¹ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 304

² Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 332

³ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 335

⁴ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 335

moment een stad waarin zorg voor minderbedeelden niet langer een randverschijnsel is, maar bittere noodzaak om als stad als geheel te kunnen overleven.

De erbarmelijke staat van Nijmegen en ommelanden zorgt voor een structureel sterfte overschot. Ondanks dit sterfte overschot blijft de Nijmeegse bevolking op een redelijk constant niveau van rond de 10.000⁵. Dit wordt veroorzaakt door een continue toevoer van nieuwe garnizoenssoldaten, waarvan het leeuwendeel Duitse katholieken zijn die de 30-jarige oorlog thuis ontvluchten. Ook door de aanzuigende werking van de stad op de berooide bewoners van de Nijmeegse ommelanden, maar vooral op Duitse arbeiders, die om dezelfde reden hun geluk zoeken in de nieuwe Republiek, komt een sterke immigratie op gang. De stad vult zich hierdoor met steeds meer berooide katholieken.⁶

Zorg in de zeventiende eeuw

Sociaal vangnet

In de late middeleeuwen ontstond het idee van een sociaal vangnet. Omdat door het European Marriage Pattern de Extended Family nauwelijks meer bestond, werd gezocht naar andere middelen om zekerheid te bieden ten tijde van persoonlijke tegenspoed. Waar tot die tijd terug gevallen kon worden op familie, ontstaat in de late middeleeuwen een behoefte dit onderling met gelijkgestemden te organiseren. Beroepsgilden speelden hierin een belangrijke rol. Armoede werd vermeden door, wat wij tegenwoordig een kartel zouden noemen waarin prijs- en productieafspraken werden gemaakt en er kwaliteitseisen werden gesteld. Nabestaanden van gildeleden werden financieel ondersteund of konden, indien mogelijk, met hulp van het gilde het bedrijf voortzetten. Het werd hoe langer hoe belangrijker vergaard kapitaal binnen de familie te houden en het nageslacht voor te bereiden op een goede toekomst zonder daarbij zelf tekort te komen. In een tijd waarin de levensverwachting toenam, maar dood door ziekte en geweld continu op de loer lag, werd het belangrijk het voortbestaan van het familie kapitaal van de Nuclear Family te borgen. Er werd gezocht naar zekerheden. Eén van de middelen hiertoe was een weeshuis voor kinderen die uit dit soort families kwam. Kinderen wiens ouders kapitaal en goederen hadden om hun kinderen na te laten, maar zelf niet in staat waren voor zichzelf te zorgen: burger weeshuizen. De eerste hiervan werd reeds in 1491 opgericht in Utrecht en vond veel navolging in heel Nederland en vanaf 1560 dus ook in Nijmegen.

Armoede

In de middeleeuwen wordt armoede als een nobele last beschouwd. Armen proberen in hun bestaan te voorzien door bedelen, en de welvarende burgers hebben de kans hun gulheid te tonen. Armenzorg wordt dan ook als een plicht gezien en op particulier initiatief worden veel, vooral religieuze charitatieve instellingen ingericht. In Nijmegen was het Sint Nicolaas gilde hiervan de belangrijkste exponent. Door middel van giften bij leven of bij legaat verwierven dit soort instellingen veel kapitaal en konden zij armen in moeilijke tijden steunen. Deze vorm van hulp was feitelijk een vorm van anticyclische maatregelen. De conjunctuurgolven volgden zich in de late middeleeuwen vlot op; een jaar van voorspoed werd vlot gevolgd door een van tegenspoed. Armen, veelal dagloners, die tijdens zo'n conjunctureel piekje aangetrokken werden door investeringen en grote projecten konden in perioden van neergang toch nog geholpen worden te overleven. Mobiliteit onder deze groep was dan ook groot en men trok van stad naar stad op zoek naar projecten, maar ook naar de beste charitas.⁷

⁵ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 304

⁶ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 335 & Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen* (1558-2008), pag. 30

⁷ Prak, M., *Armenzorg 1500-1800* in: Jacques van Gewen en Marco H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de*

In de loop van de zestiende eeuw veranderde de kijk op armoede. In plaats van een nobele vocatie werd armoede steeds meer als een gevolg van eigen falen gezien. Armoede was een straf die men over zichzelf afriep, en bedelaars werden gezien als last. Criminaliteit en onrust werd, al dan niet terecht, steeds meer toegeschreven aan armoede. Om de veiligheid en het bezit van de welvarende bewoners van de stad te beschermen moesten maatregelen getroffen worden. Armen moesten gestimuleerd worden in hun eigen behoeften te voorzien. In veel steden ontstonden spin- en rasphuizen. Vagebonden, zwervers en bedelaars werden hierin geplaatst om ze van de straat te houden. Werden de eerste weeshuizen in de vroege zestiende eeuw opgericht als sociaal vangnet voor de burgers, in de zeventiende eeuw ontstond er een geheel nieuw soort dat gericht was op het opvangen van zwervende en bezitloze kinderen.

Geschiedenis van beide weeshuizen

In 1554 overlijdt te Nijmegen Stijn, weduwe van Gerrit Buijs kinderloos. In haar testament nam zij op dat met haar nalatenschap een weeshuis voor verweesde burgerkinderen opgericht moest worden. Het weeshuis, het Borger Kinderen Weeshuis, wordt opgericht en komt onder toezicht van de schout, schepenen, raad en de meesters van het Sinter Claas gilde.⁸ Tot de oprichting van het Borger Kinderen Weeshuis in 1560 werden de wezen vooral onder gebracht in geestelijke instellingen. In het begin van de zestiende eeuw ontstaan er echter steeds meer particuliere initiatieven. Een weeshuis zoals opgericht uit het legaat van Stijn Buijs kon natuurlijk niet overleven op die ene donatie. Voor het voortbestaan was het in de aanloop afhankelijk van bijdragen van de stad, gilden, (religieuze) broederschappen, maar zeker ook giften.

Het Borger Kinderen Weeshuis werd opgericht voor de wezen van de burgerij. Deze kinderen waren ongewild het slachtoffer van de eerder genoemde ontwikkelingen in de vroege zestiende eeuw waarin de sociale banden minder hecht werden en men uit ging kijken naar alternatieven voor een sociaal vangnet. Deze werd gevonden in een burger weeshuis, waarin deze kinderen konden worden opgenomen.

Om toegelaten te worden tot het weeshuis moesten de wezen dan ook aan strenge toelatingseisen voldoen. Zij moesten geboren zijn uit een wettig huwelijk, waarbij de ouders altijd in de stad hebben gewoond en al minstens zes jaar in het bezit waren van Nijmeegse burgerrechten.⁹ Na de reductie van Nijmegen waarbij alle religieuze instellingen werden overgenomen door het protestante stadsbestuur kwam hierbij nog de eis dat het moest gaan om protestante kinderen, dan wel kinderen die gedeeltelijk protestant opgevoed waren. Burgerwezen bleven over het algemeen niet onbemiddeld achter bij het overlijden van hun ouders. De bezittingen van de kinderen werden in vruchtgebruik gehouden door het weeshuis om de kosten voor de verzorging te dekken. Dit beheer werd zo voortvarend opgepakt dat het weeshuis steeds rijker werd. Ondanks dat zodra de kinderen het huis verlieten en hun bezittingen en het rendement meenamen, kwam het weeshuis tot bloei en wist zij haar activiteiten uit te breiden. Grote stukken grond in en om Nijmegen werden aangekocht. De tegenwoordige stadswijk Weezenhof herinnert hier nog aan. Onroerend goed in de stad werd verworven om te kunnen verhuren aan garnizoenssoldaten en hun families. Maar ook bedrijven zoals brouwerijen werden gekocht en uitgebaut.¹⁰ De zaken voor het Borger Kinderen Weeshuis liepen zo goed dat zij zelfs een eigen liefdadigheidsinstelling op kon richten; het Arme Kinderen Huis.

Middeleeuwen, (Amsterdam 1998), pag. 51 & Vlis, I. van der, *Van Wezen tot zijn*, (Zutphen 2005), pag. 22

⁸ Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen (1558-2008)*, pag. 20

⁹ Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen (1558-2008)*, pag. 21

¹⁰ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 399

Het Arme Kinderen Huis, opgericht in 1638, was officieel onafhankelijk van het Borger Kinderen Weeshuis, met een apart bestuur en een aparte boekhouding. Het Arme Kinderen Weeshuis is later opgericht in een tijd van, zoals eerder vermeld, meer migratie en handel van en naar Nijmegen, en in de tijd dat Nijmegen echt een garnizoensstad werd. Deze ontwikkeling leidde tot een toenemend aanbod van weeskinderen zonder bezit of waarvan de ouders zelfs onbekend waren. De misoogsten van de jaren dertig van de zestiende eeuw, toenemende schermutselingen waardoor veel soldaten sneuvelden en als klap op de vuurpijl de pestepidemie van 1635 moeten een hausse aan bezitloze en vooral katholieke wezen hebben opgeleverd. Aangezien de eisen van het Borger Kinderen Weeshuis onverminderd streng waren en de nieuwe golf van weeskinderen hier nooit aan kon voldoen, was de behoefte aan een nieuw weeshuis groot.

Beide weeshuizen opereren bijna twee eeuwen naast elkaar. Pas in 1817 wordt overgegaan tot een fusie. Al deze tijd blijft volgens de literatuur het Arme Kinderen Weeshuis afhankelijk van het Borger Kinderen Weeshuis.¹¹ Ondanks dat weet het Arme Kinderen Weeshuis ook zelf middelen te genereren, niet altijd tot het genoegen van het Borger Kinderen Weeshuis. Uit diezelfde archieven blijkt dat beide weeshuizen daarom regelmatig in elkaars vaarwater hebben gezeten.¹²

Onderzoeksopzet

Om een beeld te krijgen hoe de financiële verhoudingen waren tussen beide weeshuizen heb ik de jaarrekeningen van beide weeshuizen over de jaren 1636 tot en met 1641 geraadpleegd die zich momenteel in het Nijmeegs gemeente archief bevinden. Ik heb hiervoor gebruik gemaakt van de volgende stukken:

- 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummers 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640" en 20 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1641 – 1645".
- 186 Arme-Kinder-Huis Nijmegen, 1639 – 1817, Numers 169 tot en met 179

De boekhouding van beide weeshuizen werd jaarlijks opgemaakt door de door de provisoren aangestelde boekhouder. Alle posten die opgevoerd werden bevatten een beschrijving over de aard datum en betrokkene. Alle bedragen zijn in Guldens.

De bedragen zijn door mij ingevoerd in een database en daarna gecategoriseerd. Op basis van deze categorisering is geprobeerd patronen of anomalieën te herkennen en conclusies hieraan te verbinden.

¹¹ Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen* (1558-2008) & Sormani, L., *Inventaris van de Archieven van het Borger-Kinderen-Weeshuis, Het Arme-Kinderen-Weeshuis en de Biede Weeshuizen te Nijmegen* (Nijmegen 1905)

¹² Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen* (1558-2008) & Sormani, L., *Inventaris van de Archieven van het Borger-Kinderen-Weeshuis, Het Arme-Kinderen-Weeshuis en de Biede Weeshuizen te Nijmegen* (Nijmegen 1905)

Financiën

Voor mijn onderzoek zijn de boekhoudingen van de het BKW (Borger Kinderen Weeshuis) en het AKW (Arme Kinderen Weeshuis) in de jaren rondom de oprichting van het AKW ingevoerd in een database. Het gaat om de jaren 1636 tot 1641. De posten zijn afzonderlijk ingevoerd en gecategoriseerd. Op basis van deze categorisering wordt een analyse gemaakt van de inkomsten en uitgaven en hoe deze zich verhouden tot de huidige opvattingen over financiering van beide weeshuizen.

Hierbij moet opgemerkt worden dat de boekhouding liep van mei tot april. De gekozen datering in jaren is derhalve niet volledig correct vanwege de overlap die dit geeft. Voor de leesbaarheid is er voor gekozen het jaar aan te houden waarin de boekhouding gestart wordt. Het eerste boekjaar begint daarom in mei 1636. Hoewel er halverwege de zestiende eeuw veel munten in omloop waren, zeker in een grens en garnizoensstad als Nijmegen, hebben alle boekhouders alle inkomsten genoteerd in Guldens. De Gulden werd sinds 1442 in Nijmegen geslagen en had de Duitse Daalder, na een conflict over het zilveragehalte, sinds 1552 vervangen als het voornaamste betaalmiddel.¹³

Om de lezer de gelegenheid te geven continu de grafieken te vergelijken met de tekst zijn deze in een bijlage opgenomen

Om een beter beeld te krijgen van de inkomsten en uitgaven zal ik eerst de categorieën beschrijven die ik gebruikt heb.

Inkomsten

De provisors van beide weeshuizen maken een wisselend onderscheid tussen de verschillende bronnen van inkomsten. Afhankelijk van de boekhouder worden er meer of minder categorieën opgevoerd. Om het overzicht te bewaren en vergelijking mogelijk te maken is er voor gekozen de inkomsten onder te verdelen in vijf categorieën:

- Giften
- Middelen ingebracht door wezen
- Rendement
- Loon uit arbeid door wezen
- Overig

De categorie 'Giften' omvat alle inkomsten waarvoor het weeshuis geen tegenprestatie hoefde te leveren. Het gaat dan om donaties van particulieren, zowel bij leven als door nalatenschap, maar ook giften vanuit instellingen zoals de parochie, gilden en het stadsbestuur. Opbrengsten uit rondgangen, bussen of collectes vallen ook onder giften. Speciale belastingen en cijzen die worden geheven door de stad en direct naar de weeshuizen vloeien, zijn ook opgenomen in deze categorie.

Middelen ingebracht door wezen behelzen het kapitaal, goederen en onroerend goed dat de wezen meebrengen uit de erfenis van hun ouders en wordt beheerd door de provisors van het weeshuis.

De bezittingen en investeringen die de weeshuizen hadden, leverden rendement op. Dit rendement bestond uit huur en pacht van gebouwen en grond. Renten op en aflossing van leningen zijn ook meegenomen in de categorie 'Rendement.' Opbrengsten uit bedrijvigheid zoals hofsteden en werkplaatsen, maar ook verkoop van deze middelen vallen ook onder rendement.

Werkzaamheden die wezen verrichtten genereerden loon. Dit loon verviel direct aan het weeshuis om in het onderhoud te voorzien.

¹³ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag. 344

Een aantal posten wordt door de boekhouders zelf niet nader gespecificeerd. Ook zijn er posten waarvan moeilijk is vast te stellen onder welke van de bovenstaande categorieën zij vallen. Deze posten zijn opgenomen in de categorie 'Overig'.

Giften

In 1638 ontvangt het BKW nog een substantieel bedrag aan giften; 1834,54 gulden. Vanaf 1639 neemt deze geldstroom aanzienlijk af en komt niet meer boven de 800 gulden uit. De giften waarop het BKW tot 1639 op kon bogen, kwamen grotendeels vanuit de kerkelijke instellingen zoals de diaconie. Inkomsten uit rondgangen, bussen en collecten gingen niet langer zonder meer naar het BKW maar werden overgedragen aan het AKW. Het AKW ontvangt in de opstartfase grote bedragen van de diaconie, deze bedragen zijn nodig om de accommodatie die het AKW betreft geschikt te maken voor bewoning door de wezen.

Middelen ingebracht door wezen

Fluctuaties in de post middelen ingebracht door wezen vallen eenvoudig te verklaren door de hoogten van de verschillende legaten. Per jaar worden er niet meer dan vier legaten ingebracht in het weeshuis, wat gezien de geringe capaciteit van het weeshuis makkelijk verklaarbaar is. De hoogten van de legaten variëren sterk, van bijvoorbeeld 427 en 321 gulden in 1636¹⁴, tot een legaat van slechts 12 gulden in 1637¹⁵.

Ook het AKW krijgt legaten van wezen, dit kan er op duiden dat de regels die de katholieken en gereformeerde weeshuizen scheidten, strikt worden nageleefd. Het gaat namelijk om enkele posten, twee in 1640 en drie in 1641, die dus wel substantieel zijn. Dit roept de vraag op hoe deze aanzienlijke vermogens beheerd werden, en in hoeverre de betrokken wezen hiervan konden blijven profiteren.

Rendement

Uit de tabellen blijkt duidelijk dat het BKW zeker na de komst van het AKW sterk leunde op haar rendementen. In korte tijd is zij in staat gebleken het verlies aan inkomsten uit giften te compenseren met inkomsten uit de bezittingen. Opvallend hieraan zijn de fluctuaties per jaar. Het rendement in 1636 is bijna even hoog als in 1637, maar in 1638 verdubbelt het om in 1639 weer op het niveau van 1638 te komen. In 1640 zien we een zelfde stijging als in 1638. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in 1638 en in 1640 grote bedragen aan aflossingen binnen komen, respectievelijk 2000,79 gulden en 1947,18 gulden. Hiermee blijkt hoe wisselvallig de rendementen van het weeshuis feitelijk waren; het rendement in 1638 bestaat voor bijna 4/5 uit aflossingen. De werkelijke winst dat jaar was dus erg klein.

Loon uit arbeid door Wezen

Waar het BKW nauwelijks inkomen genereert uit loon van de wezen, lijkt het bij het AKW beleid te zijn kinderen voor hun geld te laten werken. Dit past uiteraard binnen de heersende opvattingen die horen bij beide instellingen.

¹⁴ Nijmeegs gemeente Archief: 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummer 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640", jaartal 1636.

¹⁵ Nijmeegs gemeente Archief: 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummer 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640", jaartal 1637.

Uitgaven

De uitgaven worden door verschillende boekhouders op uiteenlopende wijze gecategoriseerd. Ook hier is, om het overzicht te behouden en de vergelijking mogelijk te maken, gekozen voor een onderscheid in vijf categorieën;

- Huur en pacht
- Verzorging kinderen
- Onderhoud aan gebouwen en inventaris
- Scholing
- Overig

Huur en pacht wordt betaald voor huur van de weeshuizen zelf, maar ook voor andere objecten, zoals hoeven en grond, waarmee geld wordt gegenereerd.

De belangrijkste uitgave is natuurlijk de verzorging van de kinderen, hieronder vallen voedsel, kleding, maar ook medische uitgaven.

Een grote kostenpost in beide weeshuizen is het onderhoud en de aanschaf van gebouwen en inventaris.

Om het verschil tussen beide weeshuizen te onderstrepen is scholing voor de kinderen is uit de verzorging getild'.

Uitgaven die niet onder bovenstaande categorieën vallen of niet te herleiden waren, zijn opgenomen in de categorie overig. Hieronder vallen bijvoorbeeld salarissen van de medewerkers van het weeshuis.

Verzorging kinderen

In het BKW zien we een sterke fluctuatie in de kosten voor het onderhoud van kinderen. In de vette jaren 1636, 1638 en 1640 zien we hoge uitgaven, maar in verhouding tot het geheel minder dan de jaren 1637 en 1639 waarin de uitgaven lager zijn.

In het AKW zien we een continue toename van de kosten voor onderhoud voor kinderen. Verklaring hiervoor is dat het weeshuis zich met steeds meer kinderen vult.

Een ander belangrijk verschil in de posten 'Verzorging kinderen' tussen het BKW en het AKW zijn de medische kosten. Bij het BKW komt deze regelmatig terug¹⁶, terwijl deze bij het AKW afwezig is. Hiervoor is een eenvoudige verklaring; aan chirurgijnen werd door het stadsbestuur jaarlijks een vast bedrag betaald voor zorg aan armen, het AKW maakte hier als armeninstelling gebruik van. Het BKW als particuliere instelling voor wezen met middelen, was hier van uitgesloten en dus werd de geleverde zorg in rekening gebracht.¹⁷

Onderhoud gebouwen en inventaris

In het BKW maken in 1636 en 1638 onderhoudskosten een substantieel deel uit van de uitgaven. Het BKW koopt veel roerende en onroerende goederen. In 1636 bijvoorbeeld een hoeve en bijbehorende grond, maar ook een paard werd aangeschaft¹⁸. Ook spendeert het BKW geld aan het repareren van hun middelen, zo komt regelmatig de post voor de koperslager¹⁹ voorbij, maar is er ook een post voor het repareren van een ploeg²⁰. Het lijkt er op dat het BKW de vette jaren gebruikt om veel te investeren en repareren. Het AKW

¹⁶ Nijmeegs gemeente Archief: 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummer 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640"

¹⁷ Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd, pag.396 & Vlis, I. van der, *Van Wezen tot zijn*, (Zutphen 2005), pag. 24

¹⁸ Nijmeegs gemeente Archief: 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummer 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640", jaartal 1636.

¹⁹ Nijmeegs gemeente Archief:

51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummers 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 – 1640"

²⁰ Nijmeegs gemeente Archief: 51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummer 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640", jaartal 1636.

spendeert in 1638 en 1639 erg veel geld aan onderhoud gebouwen en inventaris, deze kosten zijn de kosten voor het bewoonbaar maken van het voormalige klooster op de Hessenberg.²¹

Scholing

Hoewel 'Scholing' in verhouding een kleine post is op de begroting van het BKW, is het een zeer significante. Het BKW investeert hiermee duidelijk in de toekomst van haar kinderen. Deze kinderen worden in de leer gedaan bij leermeesters in de stad opdat zij een ambacht kunnen leren. Ontwikkeling om zichzelf te kunnen redden na ontslag uit het weeshuis. Afwezigheid van scholingskosten bij het AKW geeft aan dat deze instelling hier niet op gericht is, en zich sec bezig houdt met het onderhouden van de wezen.

Overig

De boekhouders van het BKW specificeren een groot aantal posten niet naar geleverde diensten of producten, maar slechts naar de begunstigde met vermelding van naam en 'geleverd aan het weeshuis'. Bij een aantal van deze posten ontbreekt zelfs deze toevoeging en kan men slechts gissen naar de reden. Een waarschijnlijke uitgave die hier onder valt, maar jammer genoeg niet uit de boekhouding te herleiden is, zou de overdracht van ingebrachte middelen aan de vertrekkende wezen zijn. Om deze theorie te staven zouden de wezenlijsten gecontroleerd moeten worden. In het kader van dit onderzoek was daar geen gelegenheid toe, maar dit biedt wel een uitdagende aanknopng voor nieuw onderzoek.

Opvallend is te melden dat enkele boekhouders bij het sluiten van de boeken van het salaris dat zij zich als rentmeester mogen toekennen noteren. Daarnaast is duidelijk dat er nog geen eenduidige wijze is van getallen noteren, verschillende boekhouders gebruiken Romeinse cijfers, andere Arabische, een enkeling gebruikt zelfs beide door elkaar.

²¹ Huis van de Nijmeegse geschiedenis:
<http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Hoofdpagina>

Conclusie

Op het eerste gezicht lijken de inkomsten en uitgaven van beide weeshuizen mooi in evenwicht. Het BKW genereert veel van zijn middelen zelf waar het AKW vooral afhankelijk is van giften.

Wanneer we goed naar de uitgaven van het BKW kijken, zien we echter een ander beeld. Overschotten in vette jaren lijken direct geïnvesteerd te worden. De buffer aan liquide middelen die opgebouwd wordt, lijkt daardoor miniem. Het heeft er alle schijn van dat de provisoren van het BKW alle tegoeden direct omzetten in middelen, roerend en onroerend, en in consumptie. Jaren van tegenvallende inkomsten lijken te worden doorgekomen door een strak regime van bezuinigingen te voeren. Door deze manier van werken lijkt er een situatie van 'in de hand in de tand' te ontstaan. Het is dan ook wel een feit dat het BKW wel degelijk is staat is tot het genereren van winst, maar de manier waarop deze winst gebruikt wordt, lijkt niet te duiden op een consequent overschot. De onttrekking van gelden aan het BKW ten faveure van het AKW lijkt op basis van de boekhouding niet zozeer een economische maar eerder een politieke beslissing. De grilligheid van inkomsten van het BKW lijkt geen basis voor een structurele geldstroom naar het AKW. Tel daarbij op dat de inkomsten van het BKW tot 1638 voor een substantieel deel bestonden uit giften, die vanaf 1638 naar het AKW vloeien en de vooronderstelde positieve balans van het BKW blijkt non-existent. De enige wijze waarop het BKW structureel bij zou kunnen dragen aan het AKW, zou zijn door een constante matiging van uitgaven en afdracht van overschotten. Hiervan lijkt in de onderzochte boekjaren in mijn ogen nauwelijks sprake.

De animositeit tussen beide weeshuizen lijkt echter wel evident. De belangrijke inkomstenbron van het BKW lijkt vanaf 1638 grotendeels richting AKW te vloeien, gezien de wisselvalligheid van inkomsten van het BKW zou deze stroom zeer bruikbaar zijn in magere jaren.

Ook kan uit de boeken de verschillende grondslag van beide weeshuizen opgemaakt worden. Waar het BKW geld spendeert aan scholing, medische zorg en kleding, duidelijke voorbeelden van investering in de kinderen. Gaat het leeuwendeel van de financiën van het AKW op aan voedsel, nagenoeg niets aan scholing verhoudingsgewijs weinig aan kleding. Het AKW biedt slechts het hoogst noodzakelijke; een dak boven hun hoofd, een gevulde buik en eenvoudige kleding. Het AKW gaat zelfs nog een stap verder en deinst er niet voor terug de kinderen te laten werken voor hun bijdrage.²² Kort gezegd: het BKW leidt op, het AKW vangt op.

²² Uiteraard kan men hiervan ook zeggen dat het uit werken sturen van de kinderen een voorbereiding is op het leven na het weeshuis waarbij zij ook, zij het een eenvoudig, vak kunnen uitoefenen.

Aanbevelingen voor nader onderzoek

De bevindingen van het onderzoek roept veel nieuwe vragen op, en zouden een interessant vertrekpunt kunnen zijn voor verder onderzoek.

- Wat veroorzaakt de fluctuaties in de inkomsten van Het BKW?
- Welke bedragen krijgen ontslagen weeskinderen mee, en hoe verhouden deze zich tot hun inbreng?
- Waar komt de notie vandaan dat het BKW het AKW financieel zou steunen?
- Hoe verhouden de bedragen zoals genoemd in de boekhouding tot de reële inkomens in die tijd?

Deze vragen kunnen aan de hand van verder bronnen onderzoek wellicht beantwoord worden. Voor de hand ligt dan de notulen van de tweewekelijkse overleggen van de provisoren naast deze jaarrekeningen te leggen.

Kanttekeningen bij het onderzoek

- Een groter bereik over de jaren had een meer solide beeld gegeven over de verhoudingen tussen beide weeshuizen.
- Steekproeven over de jaren ervoor en erna hadden dit kunnen versterken
- Combineren van notulen en wezenlijsten had een vollediger beeld gecreëerd
- Betere registratie van foto's en archief stukken had het werk overzichtelijker gemaakt

Bronnen

Literatuur

Hallema, A., *Vier eeuwen weeshuis Geschiedenis Bolsward*, (Bolsward 1953)

Jansen, A.E.M., *Naar beste vermogen, een Geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen (1558-2008)*

Kuys, J. en Bots, H. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2008), deel: II: Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Prak, M., *Armenzorg 1500-1800* in: Jacques van Gewen en Marco H.D. van Leeuwen, *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen*, (Amsterdam 1998)

Sormani, L., *Inventaris van de Archieven van het Borger-Kinderen-Weeshuis, Het Arme-Kinderen-Weeshuis en de Biede Weeshuizen te Nijmegen* (Nijmegen 1905)

Vlis, I. van der, *Van Wezen tot zijn*, (Zutphen 2005)

Websites

<http://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Hoofdpagina>

http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/Archief --> Archieven en inventarissen, zoekterm Weeshuis → Archief 186 Arme Kinderen Weeshuis & Archief 51 Borger kinderen weeshuis

Archief

Nijmeegs gemeente Archief:

51 Borgerkinderen Weeshuis Nijmegen, 1560 – 1817, Nummers 19 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1631 - 1640" en 20 "Weeshuys rekeningen van den jaare 1641 – 1645".

186 Arme-Kinder-Huis Nijmegen, 1639 – 1817, Numers 169 tot en met 179

Bijlage 1: Inkomsten

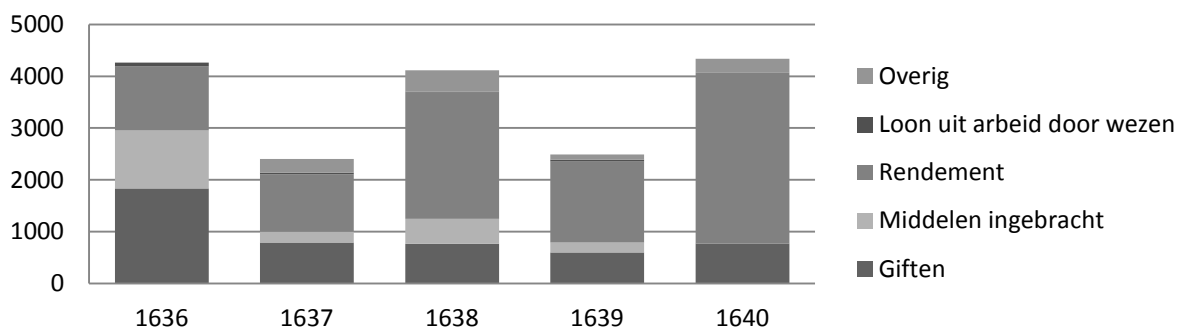
Inkomsten BKW

	Giften		Middelen ingebracht		Rendement		Loon uit arbeid door wezen		Overig		Totaal
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	
1636	1834,54	43%	1119,11	26%	1234,70	29%	72,91	2%	0,00	0%	4261,26
1637	788,50	33%	212,00	9%	1107,95	46%	32,00	1%	260,85	11%	2401,30
1638	767,10	19%	479,10	12%	2447,22	59%	5,18	0%	418,27	10%	4116,87
1639	596,60	24%	196,25	8%	1563,81	63%	32,00	1%	102,71	4%	2491,37
1640	771,07	18%	0,00	0%	3291,73	76%	0,00	0%	273,00	6%	4335,80

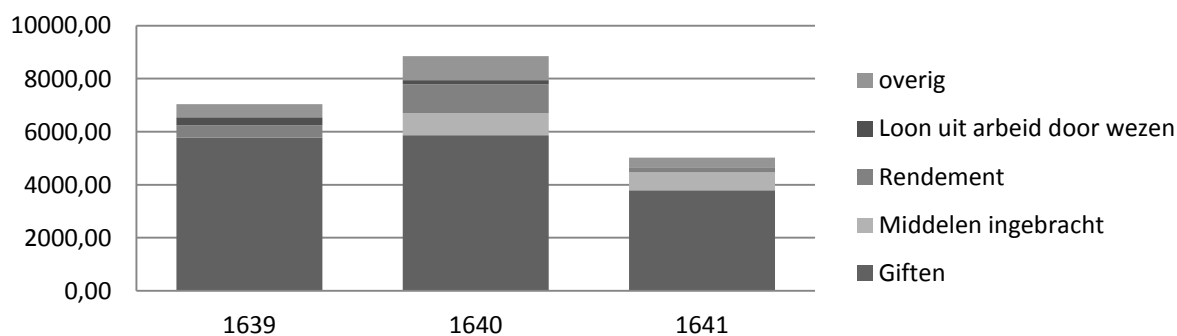
Inkomsten AKW

	Giften		Middelen ingebracht		Rendement		Loon uit arbeid door wezen		overig		Totaal
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	
1639	5783,68	82%	0,00	0%	454,35	6%	309,50	4%	494,31	7%	7041,84
1640	5865,61	66%	838,00	9%	1085,20	12%	158,55	2%	899,10	10%	8846,46
1641	3783,38	75%	677,60	13%	191,45	4%	0,00	0%	369,70	7%	5022,13

Inkomsten BKW

Inkomsten AKW

Bijlage 2: Uitgaven

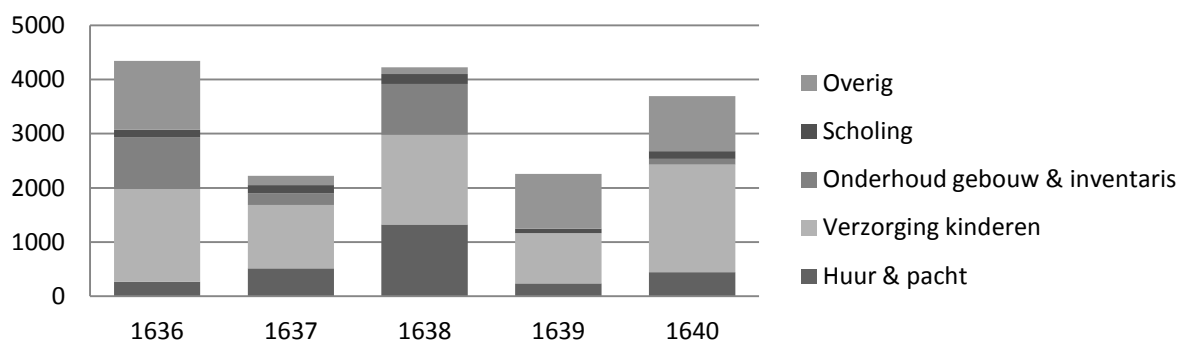
Uitgaven BKW

	Huur & pacht		Verzorging kinderen		Onderhoud gebouw & inventaris		Scholing		Overig		Totaal
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	
1636	269,50	6%	1712,26	39%	954,23	22%	138,00	3%	1269,35	29%	4343,34
1637	515,50	23%	1172,03	53%	213,04	10%	154,00	7%	168,35	8%	2222,92
1638	1324,84	31%	1656,64	39%	933,64	22%	186,35	4%	124,55	3%	4226,02
1639	237,35	11%	927,92	41%	0,00	0%	83,50	4%	1010,87	45%	2259,64
1640	447,20	12%	1983,52	54%	105,05	3%	143,15	4%	1011,69	27%	3690,61

Uitgaven AKW

	Huur		Verzorging kinderen		Onderhoud gebouw & inventaris		Scholing		Overig		Totaal
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	
1639	1384,85	19%	1787,90	24%	3381,11	46%	0,00	0%	747,18	10%	7301,04
1640	2145,15	33%	2165,57	34%	1961,73	31%	0,00	0%	141,68	2%	6414,13
1641	1071,90	21%	3641,53	71%	302,96	6%	0,00	0%	126,07	2%	5142,46

Uitgaven BKW

Uitgaven AKW

